

УДК 316.6: [159.922]

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ

2018

Михальчук Юлія Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, завідувач кафедри психології

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка

Степана Дем'янчука

(33001, Україна, Рівне, вулиця Степана Дем'янчука, 4, e-mail: yulimik@ukr.net)

Анотація. В останні роки в Україні інтенсифікувалися процеси створення класів з інклюзивної освітою у закладах середньої освіти, що мають на меті створення такого простору освітнього середовища, що буде розвивальним та враховуватиме індивідуальні можливості дітей незалежно від їх психофізичного розвитку. Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, враховуючи вимогу часу, готує фахівців з психологічного супроводу в інклюзивній освіті, що працюватимуть як з дітьми з особливими потребами, так із їх батьками. Схарактеризовано психологічну сутність та виокремлено складові інклюзивного навчання. Розкрито сутність та особливості психологічного супроводу в освітній діяльності, виділено основні завдання та види соціально-психологічного супроводу. Вказано, що робота фахівця з психологічного супроводу дитини-інваліда передбачає, крім провідної діяльності – взаємодії з дитиною з особливими потребами, також й психологічну допомогу батькам дитини у вирішенні проблем та труднощів, що виникатимуть у процесі розвитку, навчання, виховання. Так, автор вважає за доцільне розвиток вмінь та навичок психолога для розробки просвітницьких, корекційних та розвивальних заходів, проведенні груп взаємодопомоги та підтримки для батьків дітей з особливими потребами.

Ключові слова: дитина з особливими потребами, соціально-психологічний супровід, інклюзивна освіта, толерантність, емпатія, взаємодія, корекція, розвиток.

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS: THE THEORETICAL ASPECTS OF STUDY

2018

Mikhailchuk Julia Aleksandrovna, candidate of psychological sciences, associate professor, department of psychology, head of the department of psychology

International economic and humanitarian University named after academician Stepan Demyanchuk

(33001, Ukraine, Rivne, Stepan Demyanchuk Street, 4, e-mail: yulimik@ukr.net)

Abstract. In recent years, the processes of creating the classes with inclusive education in secondary education institutions have intensified in Ukraine with the aim of creating such a space of educational environment that will develop and take into account the individual possibilities of children irrespective of their psychophysical development. International economic and humanitarian University named after academician Stepan Demyanchuk, taking into account the time requirement, prepares specialists in psychological support in inclusive education, that could work with children with special needs and their parents. The psychological essence is described and the components of inclusive education are singled out. The essence and features of psychological support in educational activity are revealed, the main tasks and types of socio-psychological support are singled out. It is specified that the work of a specialist on psychological support of a disabled child implies, in addition to conduct activities – the interaction with a child with special needs, as well as psychological assistance to the parents of the child in solving problems and difficulties that will arise in the process of development, education and upbringing. Thus, the author considers it expedient to develop the skills and abilities of a psychologist to develop educational, corrective and developmental measures, conduct mutual assistance groups and support for parents of children with special needs.

Key words: child with special needs, social and psychological support, inclusive education, tolerance, empathy, interaction, correction, development.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Професія психолога належить до гуманних професій, де найвищою цінністю є людина. В площині гуманних відносин відбувається прояв вищих духовних потреб особистості: жити задля блага інших, адже

психологічною основою останніх, на думку А. В. Петровського, є готовність суб'єкта відчувати, переживати, діяти так, ніби іншим є він сам [1].

Згідно внесеним змінам до Закону України «Про загальну середню освіту» з 2010 року загальноосвітні заклади мають право створювати спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими потребами. Проте, базовим документом для створення інклюзивної освіти в Україні є концепція «Нової української школи», яка була затверджена Національною Радою Реформ у квітні 2018 року. Так, Нова українська школа забезпечить індивідуальну програму розвитку, лікування та організацію корекційних заходів для дітей з особливими потребами, де навчання останніх відбуватиметься зі здоровими однолітками. Адже, інклюзія передбачає істотні зміни в культурі, політиці та практичній діяльності шкіл [2, с. 97]

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми впровадження інклюзивного навчання обґрунтовували та вивчали вітчизняні й зарубіжні автори: О. В. Краснова [3], А. Колупаєва [2]; [4], В. О. Феоктистова [5] та ін.; ставлення соціуму до людей з особливими потребами науковці: Л. С. Виготський [6], С. Я. Рубінштейн [7], О. О. Ставицький [8]. Проте, в наукових пошуках йшлося, передусім, про підготовку помічників педагогів початкових класів, а не про підготовку психологів, що також можуть здійснювати психологічний супровід.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою публікації є теоретичне вивчення сутності феномену психологічного супроводу в інклюзивній освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інклюзивна освіта (інклюзія – inclusion (англ.) – залучення), передбачає створення такого освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку [4, с. 13.].

Інклюзивне навчання є гнучкою, індивідуалізованою системою навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання [4, с. 13].

Так, А. А. Колупаєва зазначає цінність всіх дітей у суспільстві й вказує на те, що взаємодія зі здоровими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами [4, с. 14]. Ми цілком підтримуємо думку авторки щодо навчання природньому сприйманню дітей-інвалідів здоровими дітьми, розвитку толерантності, чуйності, готовності до взаємодопомоги [4, с. 14].

Цікавим є дослідження В. В. Абраменкової, яка, вивчаючи розвиток гуманних відносин в дитячих колективах, виділила два типи таких відносин: співпереживання як співчуття іншому у ситуації неблагополуччя та співпереживання як співрадість [9].

В контексті дослідження теоретико-практичної підготовки майбутніх психологів за спеціальністю 053 «Психологія» Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'ячука (Україна, м. Рівне) до набуття професійної кваліфікації «фахівець з психологічного супроводу в інклюзивній освіті» та роботи у навчальних, розвивальних та реабілітаційних центрах нас цікавлять обидві вказані форми прояву індивідуальних емоційних переживань – як співпереживання, так й співрадість. Завдяки та через спілкування з дорослими відбувається формування особистості дитини-інваліда, вона набуває досвід поведінки у суспільстві, отримує знання, що їх транслює дорослий. Тому, власне, від психологічної готовності студента, який здійснюватиме соціально-психологічний супровід дитини з особливими потребами в інклюзивній освіті, що включає професійну, особистісну готовність та емоційну стійкість залежатиме успіх інтеграції дитини-інваліда у соціальне середовище. Основою міжособистісної взаємодії в діаді «студент-дитина-інвалід» є комунікація, що має бути організована в просторі гуманізму та на засадах прояву толерантності, піклування, чуйності, приймаючи цінність дитини-інваліда як повноцінного члена суспільства, його індивідуальних особливостей та повазі до етапів його особистісного розвитку.

Розглянемо основні аспекти підготовки студентів-психологів та сутність психологічного феномену «соціально-психологічний супровід».

У спільній діяльності в площині функціонування рольових відносин в найбільшому ступені реалізується «ситуація разом» дитини з особливими потребами та психологом, що здійснює соціально-психологічний супровід; з'являється нова форма ідентифікації – ставлячи себе на місце дитини-інваліда студент-психолог має можливість налагодити тісний емоційний зв'язок. Так, безпосередня взаємодія з дітьми-інвалідами інтеріоризує вказані вище почуття в особистісні смисли та формує психологічну готовність майбутніх психологів до роботи з останніми.

Соціально-психологічний супровід передбачає оволодіння новими навичками взаємодії зі світом, надання психологічної підтримки, що актуалізує особистісний потенціал та попереджає відчуження останнього від соціального оточення, адже, супровід є процесом спільного «руху крізь життя», що базується на допомагаючих відносинах у складних життєвих ситуаціях. Отже, соціально-психологічний супровід є простором діяльності та спілкування.

Спілкування є взаємодією, видом діяльності, способом реалізації суспільних відносин, полем розвитку потенціалів взаємовпливу, взаєморозуміння, є стороною колективної діяльності [10]. Спілкування є одним із найважливіших факторів психічного та соціального розвитку дитини. Завдяки спілкуванню відбувається усвідомлення партнерами своєї ролі та місця у міжособистісних відносинах, розуміння змін у поведінці, станах, особистісних смислах, а, отже, мотивів, потреб, цінностей. Спілкування є умовою життєдіяльності людей, життєво необхідною потребою. Спілкування відбувається в різних видах діяльності, в тому числі, в ігровій.

Повертаючись до соціально-психологічного супроводу в інклюзивних класах, слід зазначити важливість формування особистісно-розвивального та комфортного середовища для всіх учасників взаємодії, що має стати толерантним та довірливим.

Завданням соціально-психологічного супроводу є забезпечення оптимальної адаптованості дитини-інваліда в освітньому середовищі та створення толерантних відносин, що є особливим видом відносин, адже вони включають готовність суб'єкта відчувати переживання партнера, приймати його індивідуальні особливості та відмінності.

Індивідуальний соціально-психологічний супровід є цілісним процесом соціальної та психологічної підтримки, що передбачає єдність діагностики, консультативних та корекційних заходів відповідно до особистісної ситуації розвитку дитини. Психолог у вказаному процесі виступає посередником між дитиною-інвалідом та соціумом, що повинен забезпечити екологічність розвитку дитини-інваліда [11], активізацію сильних сторін дитини-інваліда та гармонізувати внутрішній світ останнього та його міжособистісні відносини. Адже, власне, у міжособистісних відносинах з однолітками дитина-інвалід може зустрітися із негативними емоційними реакціями оточуючих з приводу інвалідності: насмішками, презирством, що може бути основою для формування емоційного бар'єру на шляху до зближення та налагодження контактів з однолітками та сформуванню бажання до ізоляції. Так, дитину можуть не приймати в ігри, з ним можуть не хотіти товаришувати, в результаті стає високою вирогідністю збільшення емоційного напруження у дитини, що може призвести до появи невротичних симптомів та психопатичних форм поведінки.

Основним завданням психолога, що здійснює соціально-психологічний супровід є забезпечення позитивних змін особистості дитини-інваліда. Вказані позитивні зміни стануть можливими завдяки формуванню толерантного середовища закладу освіти, в тому числі, педагогічної толерантності.

Педагогічна толерантність є соціальною категорією, що проявляється в установці на прийняття іншої людини, відкрите та довічне спілкування, емпатичне розуміння [12, с. 58.]. Так, педагогічна толерантність є здатністю педагога зрозуміти та прийняти дитину такою, якою вона є, враховуючи особливості її внутрішнього світу, стан, у якому знаходиться дитина з повагою до особистісного простору та форм поведінки себе з оточуючими, її цінності, логіку мислення, особливості поведінки.

Основним завданням психолога, що здійснює соціально-психологічний супровід є забезпечення позитивних змін особистості дитини-інваліда.

Основними видами соціально-психологічного супроводу психолога є:

- сприяння в становленні дитини-інваліда як особистості; розвиток пізнавальної, емоційної, вольової та поведінкової сфер (допомога в засвоєнні цінностей, норм, настановлень, зразків поведінки даного соціального оточення);
- допомога в адаптації дитини-інваліда до умов життєдіяльності;
- сприяння налагодженню міжособистісних контактів з однолітками через розуміння емоційних станів та переживань оточуючих;
- формування навичок спілкування, співпраці, подолання комунікаційних бар'єрів у спілкуванні, вирішенні конфліктів в діадах «дитина-інвалід-однолітки» та «дитина-інвалід-вчитель», допомога у формуванні емоційно комфортного та особистісно-розвивального середовища спілкування та взаємодії;
- підвищення мотивованості до активності та саморозвитку;
- розвиток творчого потенціалу особистості дитини-інваліда;
- уміння виявляти інтереси та потреби, труднощі дитини-інваліда в різних видах діяльності та надання допомоги у цих труднощах;
- реалізація потреб, інтересів та бажань дитини-інваліда;
- розвиток індивідуальності дитини, допомога у самоствердженні в соціальному середовищі.

В результаті соціально-психологічної адаптації формуються такі соціальні якості спілкування, поведінки та діяльності, що прийняті у суспільстві, завдяки чому особистість реалізує власні потреби та інтереси.

За теорією соціальної адаптації А. А. Реана її модель включає внутрішній та зовнішній критерії [13]. Внутрішній критерій передбачає психоемоційну стабільність, стан задоволеності, відсутність дистресу, відчуття загрози або стану психоемоційного напруження. Зовнішній критерій характеризується відповідністю реальної поведінки особистості вимогам середовища, правилам, нормам соціуму.

Отже, соціально-психологічний супровід, що є професійним та екологічним щодо дитини-інваліда розвиває інтелектуальну сферу особистості останнього, розширює досвід соціальних відносин, забезпечує набуття духовного та емоційного досвіду та сприяє інтеграції у систему соціальних міжособистісних стосунків.

Крім основної роботи із дитиною-інвалідом в інклюзивній освіті соціально-психологічний супровід передбачає роботу із сім'єю, що включає, передусім, консультування батьків.

Сім'я є найбільш значущою рушійною силою у процесі соціалізації дитини, на неї лягає основна відповідальність у лікуванні, реабілітації, вихованні, освіті, підготовці до життя дитини-інваліда.

Метою допомоги сім'ям, що виховують дитину з особливими потребами є досягнення гармонійного життя із нестандартною дитиною, максимальний розвиток її потенційних можливостей з подальшою успішною адаптацією та інтеграцією у суспільство.

Проблеми та труднощі, з якими стикаються батьки дитини з особливими потребами:

- нестача інформації у питаннях розвитку, виховання, навчання;
- прийняття себе у новій ролі – ролі батьків дитини-інваліда (криза ідентичності);
- почуття провини, сорому перед сім'єю (родиною), страху перед труднощами;
- напруга у стосунках з іншими членами родини, що пов'язано із необхідністю розв'язання проблем щодо лікування, реабілітації, навчання, виховання;
- труднощі у спілкуванні з дитиною тощо.

Народження хворої дитини завжди викликає стрес як реакцію на когнітивний конфлікт. Спрямовуючи власні зусилля на щоденне піклування за дитиною, батьки, а особливо мама дитини-інваліда може знаходитись у стані хронічного стресу. Слід зауважити, що саме ранній вік характеризується тісною емоційною прив'язаністю дитини до мами, власне, від мами дитині передається впевненість, любов та довіра (Е. Еріксон, А. Маслоу, А. М. Прихожан). Виходячи із тези про можливість перебування мами у стані хронічного стресу та факту зазначеної емоційної прив'язаності, стає очевидним порушення емоційного розвитку дитини з особливими потребами, що потребуватимете спеціально розроблених корекційних засобів. Отже, психологічний супровід дитини з особливими потребами передбачає, крім взаємодії, власне, з дитиною допомогу батькам в площині вироблення ефективних способів ефективної допомоги у процесах соціалізації, навчання, виховання дитини задля її успішного унікального розвитку.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука» готує фахівців спеціальності 053 «Психологія» до набуття професійної кваліфікації «фахівець з психологічного супроводу в інклюзивній освіті» та передбачає інтеграцію професійної, особистісної готовності та емоційної стійкості психологів, що працюватимуть в класах-інклюзіях та реабілітаційних центрах. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні важливості професійної та особистісної готовності психологів до розробки корекційних заходів для групової взаємодії з батьками дітей-інвалідів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. М. : Политиздат, 1982. 255 с.
2. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Монографія. К. : САММІТ-книга, 2008. 270 с.
3. Краснова О. В. Психология инвалидности: хрестоматия. М. : МПСИ. Воронеж : МОДЭК. 2011. 352 с.
4. Колупаєва А. А. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник. К. : «А. С. К.», 2012. 308 с.
5. Феокистова В. А. Очерки истории зарубежной тифлопедагогики и практики обучения слепых и слабовидящих детей. Л. 1973.
6. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии: сборник работ. М. : Просвещение. 1995. 527 с.

7. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника. М. : Просвещение. 1986. 192 с.
8. Ставицький О. О. Психологія гандикапізму. Монографія. Рівне : Принт Хаус. 2011. 342 с.
9. Абраменкова В. В. Совместная деятельность дошкольников как условие гуманного отношения к сверстникам. *Вопросы психологии*. 1980. № 5. С. 60-70.
10. Петровский В. А., Виноградова А. М., Кларина Л. М. Учимся общаться с ребенком. М. : Просвещение, 1993. 191 с.
11. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968. 464 с.
12. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога : посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
13. Реан А. А. К проблеме социальной адаптации личности. *Вестник С-Пб ГУ*, Сер. 6. 1995. вып. 3. (№ 20). С. 74-79.